

AZ AUTONÓMIA SAJÁTOS KEZDEMÉNYEI KÁRPÁTALJÁN A RENDSZERVÁLTÁS HAJNALÁN

THE SPECIAL INITIATIVES OF AUTONOMY IN SUBCARPATHIA AT THE EARLY STAGE OF REGIME CHANGE

BAYERNÉ SIPOS MÓNICA PhD-hallgató

Interdiszciplináris Doktori Iskola,
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Abstract

The aim of my study is to present the aspirations of the local community for self-determination, based on personal interviews and on the press releases of the 1970s and 80s, by detailing the period amongst 1969–1989. I wish to answer the question that what extent the spirit of the Forrás Stúdió – which was the cradle of the initiative – was reflected in the community's demands of autonomy.

The Hungarians living in Transcarpathia have wanted more as we can see in the documentations made by the Hungarian intellectuals in 1970s and 80s, who was also living in the region. The Hungarians of the region have wished individual rights rather than collective. After the collapse of the Soviet Union, as a result of the more independent political atmosphere, the opportunity has arisen to create the first cross-border organization of Hungarian self-interests. The legacy of the spirit of the members of Forrás Stúdió is perceptible in the documents of this organization.

1. Bevezetés

Tanulmányomban személyes interjúkra valamint a korabeli sajtóra támaszkodva szeretném bemutatni a helyi közösség önrendelkezési törekvéseit az 1970–80-as években.¹ Részletesen foglalkozom az 1969–1989 közötti időszakkal.

A források alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nyolcvanas évek végén, amikor a kárpátaljai magyarság előtt a szovjet rendszerben először nyílt tér az autonóm cselekvésre, a közösségi autonómiakövetelésekben mennyire tükröződött annak a Forrás Stúdiónak az eszmeisége, amely a kezdeményezés bölcsője volt.

Témaválasztásomat a kárpátaljai magyar kisebbség rendszerváltás előtti történetére kiterjedő részletes elemzések hiánya tette indokolttá. A korszak eseményeinek tudományos igényű feltárása mindmáig a társadalomtudomány és a történettudomány egyik nagy adósága.

A szovjet éra alatt nem volt arra lehetőség, hogy a sajtó betöltse valódi szerepét, azaz objektíven tájékoztassa a társadalmat az országban a régióban történt eseményekről. A szocializmus alatt a sajtóra is ideológiai nyomás nehezedett. Némileg változott a helyzet Gorbacsov hatalomra kerülése után. A társadalmon belül publikációs láz tört ki. Olyan cikkek jelentek meg, amelyekről korábban tilos volt beszélni. Sajnos még a rendszerváltás után is voltak olyan folyóiratok, amelyek visszafogottan, nem teljesen objektíven, nyíltan tájékoztatták a közvéleményt.

2. Önazonosság teremtő szándék az 1970-es években

Az 1970-es években a nemzeti mozgalmak váratlan újraéledésének, a helyi törekvések, az új társadalmi, nemzedéki, tömörülések létrejöttének lehettünk tanúi.

A kárpátaljai magyar kisebbség öntudatra ébredésének folyamata szorosan összefonódott a Forrás Stúdió irodalmi tevékenységével.

2.1. Mi volt a Forrás?

A Forrás Stúdiót 1967-ben alapították az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatói, célja az volt, hogy felkarolja a magyarul író, alkotó fiatalságot, lehetőséget biztosítson számukra a továbbfejlődésre, publikálásra, alkotói szemlélet alakítására. Tagsága folyamatosan bővül, az első nemzedékhez S. Benedek András,² Fodor Géza,³ Balla Gyula,⁴ Zselicki József,⁵ Füzesi Magda,⁶ Vári Fábián László⁷ sorolható. A fiatalokhoz csatlakozott a korszak nagy íróegyenisége, Kovács Vilmos⁸ is.

Megalakulásának előzménye az Együtt című gépiratos, „szamizdat” lap, amelyet a hatalom néhány szám után megszüntetett. A fiatalokból álló csoport fő orgánuma az Együtt létrejöttéig a Kárpátontúli Ifjúság című Komszomol-lap volt, mely a Kárpáti Igaz Szó irodalmi mellékleteként jelent meg.

A szervezet tagjai számára a nemzetiségi azonosságtudat megteremtése, a kisebbségi önismeret elmélyítése volt az elsődleges kihívás.¹⁰ S. Benedek András szerint az igazi parancs „A szólás, a megszólalás és a közösség gondjainak, sorsának megszólaltatása volt” számukra.¹¹

A csoport tevékenységét támogatta Kovács Vilmos, akinek fő művében, a Holnap is élünkben éppen ekkortájt erősödtek fel a hasonló jellegű törekvések. Dupka György interjújában így beszélt erről: „Azt lehet mondani, hogy ez az első olyan könyv, amely a kárpátaljai magyarság kollektív jogainak hiányosságaira rávilágítja az emberek figyelmét. Attól kezdve ez a könyv lett számunkra az induló biblia.”¹² Együttes erővel fogalmazták meg a kisebbségi önismeret feladatköreit, demográfiai, néprajzi anyaggyűjtést kezdeményeztek, verseket írtak és mindemellett a szellemi közállapotokról a legfelsőbb állami és pártszerveknek címzett beadványokat készítettek.¹³ A Forrás nemcsak irodalmi, de közéleti szerepvállalásra is törekedett.

Hatalmas politikai és ideológiai nyomás nehezedett a Forrástagokra. A rendszer kiszolgálói¹⁴ gyanakvással figyelték az egyre ellenzékibbnek minősített Forrás Stúdiót.¹⁵

Ebben a helyzetben jelent meg 1970 decemberében az a híressé vált kétrészes tanulmány a szegedi Tiszatáj című folyóiratban, a Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában, Kovács Vilmos–Benedek András tollából, amely először tárta a magyar közvélemény elé a kárpátaljai nemzeti közösség történetét, kisebbségi sorsfordulóit, amelyeket addig szokatlan hitelességgel, a valóságnak megfelelően mutatott be. „A 45 utáni állapotok nem adtak lehetőséget a Kárpátalján maradt nemzettörődék szellemi életének megszervezésére. A 38-as visszacsatolással megszünt kisebbségi intézmények nem alakultak újjá... Az ungvári könyvkiadó jórészt fordítási politikai brossúrák megjelentetésére vállalkozott...”¹⁶ Az írás hatalmas politikai vihart kavart Kárpátalján.

A Forrás nemkíváncsi lett, de a végső szó még váratott magára, a megfelelő időpont-ra: 1971. augusztus 20-ára. Ekkor jelent meg a *Kárpáti Igaz Szó*ban az a hírhedt *Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió* című újságcikk, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikk szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen az egyetlen megyei magyar lapban rágalomhadjárat

indult.¹⁷ Balla László később (1993-ban) ebben a „szerkesztőségi állásfoglalás”-ban vállalt szerepéről úgy nyilatkozott, hogy ő azt felsőbb utasításra írta meg, parancsra. Állítólag két pártbizottsági munkatárs lett a társszerzője, így az *Elidegenedést* kollektív munkának, kompromisszumok eredményének tekinti.¹⁸

1971-ben annyira megromlott a kárpátaljai magyarság helyzete, hogy „hogyan elhatároztuk: nem lehet ezt tovább tűrni. [...] A Forrás Stúdió megtámadott tagjai és Kovács Vilmos már 1971 őszén beadvánnyal fordultak a területi vezetéshez, amelyben a publikációs lehetőségek és elvárások mellett érintették a helyi magyar lakosság általánosabb gondjait is.”¹⁹ Szeptember–októberben megszületett A dokumentumban a Forrás Stúdió tagjai válasznak az „Elidegenedés?” vádjaira. Határozottan visszautasítják a „névtelen” szerző sértegetéseit, rágalmaikat, politikai színezetű vádaskodásait valamint vizsgálatot kérnek Balla László ügyében. 1972 tavaszán újabb Beadvány született, melyet a szerzők – Kovács Vilmos, S. Benedek András és Fodó Sándor – már a legfelsőbb fórumnak, az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének címezték. A kárpátaljai magyarságot ért sérelmekről, aláírásokat gyűjtöttek, s a dokumentumokat továbbították az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa elnökségének. A dokumentumban nemcsak az értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondjait, a nemzetiségi és kollektív jogokat. Javasolták „egy magas szintű különbizottság létrehozását valamennyi probléma kivizsgálására, gondos tanulmányozására és orvoslásuk gyakorlati megvalósításának ellenőrzésére”.²⁰ Ez a bizottság létre is jött, a kérelmek egy részére megoldást talált, viszont a KGB és a megyei pártbizottság keményen zaklatta, magyar nacionalistának nyilvánította, megfigyelte, lelkiileg terrorizálta a beadvány szerkesztőit.

A hatalom képviselői végül 1971–72-ben adminisztratív eszközökkel lehetetlenné tették a Stúdió munkáját. A felszámolás, a megtorlás, ami a legkülönfélébb társadalmi ellehetetlenítések formájában örök, kitörölhetetlen nyomokat hagyott a pályájukon épphogy elindult költők életében.²¹

A személyes interjúk során a visszaemlékezők mindegyike hangsúlyosan kitér a csoporttal, illetve az egyes tagjaival szemben elkövetett sérelmekre.

2.2. A Forrás szerepe a visszaemlékezések tükrében

Nagyon fontos a mozgalomban részt vevők visszaemlékezéseinek feldolgozása, mivel ezek alapján reális képet kaphatunk az akkori helyzetről, a Stúdió tevékenységéről.

Penckófer János szerint a *Stúdió*hoz köthető események mitologikus jelentést hordoznak: egyrészt eredet meghatározásról, másrészt harcról és kudarcról szóló mítosz teremődik. „Ők voltak azok, akik irodalmi és irodalomszervezői munkájukkal egy polgárjogi mozgalom bontakozását önkéntelenül is elősegítették. Így irodalmi tetteik révén elindító lettek annak a hosszú folyamatnak, amely a kilencvenes években teljesedett igazán ki, és a kárpátaljai kisebbségi életforma teljesebb megszerveződéséhez vezetett.”²²

Balla D. Károly nem tartozott a Forrás tagok közé, ő apja, Balla László révén szembe-sül a Stúdió történetével és így foglalja össze a Stúdióról alkotott képet és ennek hatását az életére: „a kárpátaljai magyar irodalom legnagyobb mítosza, amely valóban sorsszerűen és a maga megvilágosító erejével tárult elém.”²³

Vári Fábán László személyesen vett részt a Stúdió tevékenységében. Interjújában hosszasan beszélt személyes élményeiről.²⁴

„Egyfajta tehetségkutatósi program volt [...] a Forrás Stúdió. [...] Én úgy érkeztem erre az összejövételre, hogy körülbelül az Arany János esztétikája szerint próbáltam írni

a dolgaimat. [...] De azt hiszem, megértettem nagyon hamar [...], hogy mi az, amire szükség van, [...]. A hallott, olvasott verseket úgy oldalról megnézve, megbírálván, eldöntöttem magamról, hogy ilyeneket én is tudok írni. És aztán megérkeztem a következő összejövételre, hoztam néhány ilyen, és azok azonnal meg is jelentek a Kárpáton Túli Ifjúságban.”

Penckófer János, a már említett irodalomtörténetben, különálló fejezetet szánt a Forrás Stúdiónak, amelyben megfogalmazta a csoport motivációit és küldetését:

„Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenni akarását a hatvanas évek közepétől tehát egyazon „közös ihlet” motiválta. Az, amely a tehetséggel párosulva a nemzetrésszméltetésére irányult, talán úgy hogy nem is tudták mit miért kell tenniük.”²⁵

Balla D. Károly mindannak ellenére, hogy az apját negatív szerepben tüntették fel, a következőket írja a Forrás alkotóinak közösségéről: „A Forrás fiataljai igyekeztek megszabadulni az irodalmukra addig jellemző témabeli és műfaji korlátoktól. Túlléptek a szematizmuson, a magyar európai műveltség hagyományaihoz igazodtak, felfedezték maguknak a vidék történelmi és szellemi örökségét, néprajzi értékét.”²⁶

„A Forrás nem csupán egy irodalmi mozgalom volt, hanem «legtisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar irodalmi és polgárjogi kísérlet.”²⁷

3. Az önszerveződés esélyei az 1980-as években

1972 májusában a Forrás ellen, illetve később annak pótlására megalakult a József Attila Irodalmi Stúdió. „Nincs értelme a hallgatásnak, kapcsolódjunk be, attól hogy még meg kell írunk néhány társadalmi indíttatású verset meg politikait is, adjuk meg ami kell, de az értékteremtésre tegyük a hangsúlyt” – nyilatkozta Dupka György a vele folytatott beszélgetés során. Kovács Vilmos halála előtt arra buzdította „tanítványait” hogy kapcsolódjanak be a mozgalomba, mivel az ideológiai nyomás egy idő után változni fog, hitt abban, hogy a kommunista ideológia előbb utóbb meg fog bukni, vagy teljesen meg fog reformálódni.

A hetvenes évek második fele a mozdulatlan idő történelme, mindaddig, amíg az 1971. május 22-én alakult József Attila Irodalmi Stúdió irányítását át nem vette Balla D. Károly,²⁸ Dupka György és Horváth Sándor.²⁹ Vezetésük alatt érte el fénykorát a Stúdió, sikerült bevonni a munkába az elnémitott Forrás tagokat is.

A 80-as évek legelején a brezsnyevi, szuszlovi művelődési politika igyekezett korlátok közé szorítani az újonnan alakuló civil közösségeket.

1989-ig tilos volt nyíltan arról beszélni, hogy milyen is volt valójában a kor nemzetiségi politikája. Ma már szabadon kijelenthetjük, hogy a nagy Szovjet birodalom állampolgárai messzemenően nem voltak egyenlők sem társadalmi helyzetük, sem pedig nemzetiségi hovatartozásuk alapján.³⁰

Ennek hatására ezek az állami beavatkozástól és hatásoktól mentes közösségi képződmények túllépték a helyi peresztrójka törekény nyilvánosságát és felélesztették a szerte-foszlottnak hitt formát, az önálló és független polgári kezdeményezés intézményét.³¹

„1988-ban, amikor újjáalakítottuk a József Attila Irodalmi Stúdiót, jóformán sikerült minden írástudót egy zászló alá tömöríteni... abban az időben már nem elégedtünk meg az irodalommal, folklórral, boncolgattuk a kollektív jogok hiányát. 1988-ban az irodalom mellett áttértünk a társadalompolitikai aktivitásra” – fogalmazta meg Dupka György.

Kárpátalján vitafórumot tartottak, annak érdekében, hogy eldöntsék, kell a régiónak autonómia. Két fajta autonómiamodell alakult ki.

1. A szovjet állam által fenntartott autonómiaintézmény, illetve azon belül egy olyan érdekvédelmi szervezet, amelyet az állam tart fenn.

2. Alulról kezdeményező független érdekvédelmi szervezeten belül az autonómia ki-
harcolása.

A többség az állami befolyástól mentes független civil szervezet mellett tette le a voksát, melynek létrehozását egy 10 tagú bizottság kezdeményezte.

4. Az első önálló érdekvédelmi szervezet kezdeti lépései

A határon túli magyar közösségek önálló érdekvédelmi szervezetei közül elsőként a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) alakult meg 1989. február 26-án, még a pártállam keretei között, elsősorban kulturális és nem politikai célok elérésére. Az ekkor megfogalmazott Alapítólevél kimondja: „A Szövetség célja az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területén élő magyar nemzetiség kultúrájának, nemzeti hagyományainak, anyanyelvének megőrzése és ápolása, anyanyelvi művelődésének és oktatásának elősegítése, valamint az e célokkal kapcsolatos érdekek védelme. [...] Alapvető feladatának tekinti, hogy hozzájáruljon a magyar kulturális értékek megővéséhez és gyarapításához, az anyanyelv megőrzéséhez és használati bővítéséhez, az orosz és ukrán nyelvvel való egyenrangúságának szavatolásához, műemlékeinek megőrzéséhez, szellemi és tárgyi örökségünk közkinccsá tételéhez, a magyar nyelvű oktatás és művelődés feltételeinek megteremtéséhez, színvonalának emeléséhez, a szovjetunióbeli magyarok és az egyetemes magyarság, a magyarok és más nemzetbeliek közötti kapcsolatok fejlesztéséhez.”³²

1990. november 24-én a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség választmánya állásfoglalást adott ki a kárpátaljai magyarság autonóm jogairól, melyben kijelentette: „A KMKSZ a kárpátaljai magyarság megfelelő létfeltételeinek biztosítását a kulturális és jóléti-területi önkormányzati rendszer párhuzamos kiépítésén keresztül kívánja biztosítani. [...] A kisebbség jóléti-szociális életkörülményeinek megfelelő szintű biztosítása, valamint a kulturális önkormányzat gazdasági bázisa létrehozása céljából célszerűnek tartja a terület adminisztratív felosztásának olyan irányú megváltoztatását, hogy a zömében magyarlakta falvak egy közigazgatási egységbe kerüljenek, (ezáltal) síkra száll Kárpátalja maximális politikai és gazdasági autonómiájáért.”³³

A KMKSZ 1992-es programjában az autonómiával kapcsolatban így fogalmaz: „A KMKSZ egyik hangsúlyozott követelése a nemzetiségi önkormányzat megteremtése. Elvünk az, hogy minden nép sorsát elsősorban önmagának kell kialakítania.”³⁴ A kárpátaljai autonómia kérdése megfogalmazásának pillanatától kezdve viták keresztútjába került a szövetségben belül és kívül.

5. Konklúzió

Kutatásom során bebizonyosodott számomra, hogy a kárpátaljai magyarok kezdeti önrendelkezési törekvései már az 1970-es évek végén megfogalmazásra kerültek. A helyi értelmiség által megfogalmazott beadványok szövegeiből láthatjuk, hogy a régióban élő magyarság már többre vágyott. Egyéni jogok helyett már kollektív jogosítványokat szerettek volna a térség magyarjai. A nagy Szovjetunió felbomlása után lehetőség adódott az első önálló határon túli magyar érdekvédelmi szervezet megalakítására. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) tagjai közé lelkes autonómiáért tenni akaró személyek kerültek. A szervezet által megfogalmazott dokumentumokban tovább élt a Forrás Stúdió tagjainak szellemisége.

Az 1990-es évek elején sorra fogalmazódtak meg a különböző autonómia javaslatok, amelyekben tükröződött annak a Forrás Stúdiónak az eszmeisége, amely a kezdeményezés bölcsője volt. A tervek valami ok folytán a mai napig nem tudtak megvalósulni. A hatalmi változások, törvénymódosítások következtében a függetlenedés után még civil szervezetként működő mozgalmak folyamatosan átalakították tevékenységüket, profiljukat és politikai szerepet vállaltak, egyesek politikai párttá szerveződtek.³⁵

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a Kárpát-medence azon országaiban, mindaddig, amíg nyilvánvaló a legfelsőbb hatalom meghatározó erőinek nemzetállami törekvése és az adott határon túli magyar közösség nem tud szót érteni az ottani nemzeti többséggel, valamint a nacionalisták hisztériát keltenek az autonómiát nem lehet megvalósítani.

Jegyzetek

1. 2010 májusában empirikus kutatást végeztem Kárpátalján, amely során olyan emberekkel készítettem interjút, akik már az 1980-as években jelentős szerepet töltek be a helyi közéletben. Részt vállaltak a helyi magyarság érdekében, akár vezetőként, akár valamely szervezet tagjaként, irányítójaként. A kutatás és jelen tanulmány a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány támogatásával, a Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban ösztöndíj segítségével, valamint a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány – Dunatáji népek kutatása szakalapítvány támogatásával valósulhatott meg. A személyes interjúk mellett a szervezetek által kidolgozott programok, alapszabályok, tervek jelentették a fő forrást számomra.
2. Stumpf Benedek András (Tompai Endre) Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát. 1967–71-ben a Forrás Stúdió tagja. 1976-ban települt át Budapestre 1979-től az Állami Gorkij Könyvtár, később az Országos Idegen nyelvű Könyvtár nemzetiségi osztályának vezetője.
3. Fodor Géza: A Forrás alapító tagja. Költő, író, szerkesztő, irodalomszervező. Jelenleg is Kárpátalján él.
4. Balla Gyula: A Forrás Stúdió tagja volt, korán áttelepült Magyarországra, 2000-ben, tragikus hirtelenséggel halt meg.
5. Zselicki József: Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Alapító tagja és elnöke volt a Forrás Stúdió (1967–1972). Jelenleg is Kárpátalján él.
6. Füzesi Magda: Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar nyelv- és irodalom szakos tanári diplomát. A Forrás Stúdió tagja volt. Újságírói munkájáért Táncsics Mihály-díjat kapott.
7. Vári Fábán László: József Attila-díjas kárpátaljai magyar költő. Néprajzos és műfordítói tevékenysége is számottevő. Az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán szerzett diplomát. A Forrás Stúdió tagja volt. 2000-től a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskola tanára.
8. Kovács Vilmos: Író, költő, fordító, szerkesztő. 1965-ben megjelent Holnap is élünk című regényét a szovjet társadalom és valóság bírálata miatt betiltották. Az Forrás Stúdió fiataljainak pártfogója. 1977-ben Magyarországra települt, kiköltözése után egy hónappal meghalt.
9. Az Együtt 1965 és 67 között az ungvári egyetem magyar szakos hallgatóinak írógyűléssel sokszorosított, s az egyetem vezetőinek hallgatólagos jóváhagyásával készült irodalmi folyóirata volt.
10. Dupka György (2002): Magyar polgárjogi aktivista mozgalom a kollektív jogokért. Együtt. 2002/1. szám. pp. 38–44.
11. Írta S. Benedek András a Forrás Stúdió versantológiájának előszavában. Balla Gyula-Dupka György et al (1994): Nézz töretlen homlokomra: a Forrás Stúdió versantológiája Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. 246. p.
12. Dupka Györggyel készített interjú során hangzott el. 2010 május 17.
13. Dupka György (2002): i. m. 41. p.
14. E kifejezést használja Dupka György: Kárpátalja magyarsága című művében, valamint Botlik József: Gát című könyvében.

15. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Karpatalja_magyarsaga/pages/007_irodalom.htm
16. Kovács Vilmos–Benedek András (1970): Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. Tiszatáj. 1970/10. szám. pp. 961–966.
17. Részletesen lásd: Rotman Miklós (1973): Mérges füvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. Kárpáti Igaz Szó. Június 20. és Gajdos Béla–Szíjártó Sándorné (1973): Kit is szolgáltak a magyar burzsoá nacionalisták? Kárpáti Igaz Szó. 1973. október 10. című cikkét.
18. Balla László (1998): A Forrás-ügy műhelytitkaiból. Hatodik Síp. 1998/2. szám. 7. p. Illetve: Balla László (2002): Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz szó. Visszaemlékezések, 1947–1987. PoliPrint Kiadó. Ungvár. 219. p.
19. Fodó Sándor: A Forrás a KMKSZ előképe. Kárpátaljai Minerva, II. kötet/1–2. füzet. Budapest–Beregszász. 55. p.
20. Részlet az 1972-ben megfogalmazott Beadványból.
21. Az egykori Forrás tagok közül többeknek el kellett hagynia munkahelyét, az oktatókat elbocsátották egyetemi állásukból, a fiatal költőket besorozták a szovjet hadseregbe. A kör több tagjától egy évtizedre megvonták a publikálási lehetőséget. Mindez ahhoz vezetett, hogy néhányan (S. Benedek András, Kovács Vilmos) szülőföldjüket is elhagyták.
22. Eperjesi Penckófer János (2003): Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló Kiadó. Budapest. 40. p.
23. Ebben a mondatban nemcsak a Stúdióra utal, hanem valószínűsíthetően apja, Balla László és Kovács Vilmos konfliktusára, ami szintén szorosan kapcsolódik a Forrás sorsához.
24. Vári Fábián Lászlóval Temető Krisztina készített személyes interjút, amelyet a rendelkezésemre bocsátott, az interjú részletesen elemzi a Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában című cikkében. Részletesen lásd: Temető Krisztina (2010): Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában. In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.): Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest. pp. 40–67.
25. Eperjesi Penckófer János (2003): i. m. 39. p.
26. Balla D. Károly (2000): A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék vallomások 1988–2000. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest. 155. p.
27. M. Takács Lajos (1998): Ők nem lettek janicsárrá. Kárpátaljai Minerva. II. kötet/1–2. füzet, Budapest–Beregszász, 1998. pp. 165–167.
28. Balla D. Károly: József Attila-díjas kárpátaljai magyar író, szerkesztő, blogger. Több mint húsz önálló könyv szerzője. Írócsoportok vezetése, folyóiratok és kiadók alapítása, internetes portálok indítása fűződik nevéhez. A 2000-es években fokozatosan felszámolta közéleti és irodalom-szervezői kötöttségeit. Meglehetően visszavonultságban él és alkot, azonban sokat publikál, és az interneten is intenzív a jelenléte.
29. Horváth Sándor: Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett diplomát. 1980-tól különböző lapok munkatársa, jelenleg a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztő-helyettese, az Együtt szerkesztőbizottságának tagja.
30. Sípós Mónika (2010): Migrational process in Subcarpathia's int he communist era. In: Kupa László (szerk.): Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. PTE – Bookmaster Kft. Pécs. 71. p.
31. Tóth István: Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. Regio Kisebbségtudományi Szemle. 1991/2. szám. pp. 130–147.
32. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapítólevele. In: Bárdi Nándor és Éger György (szerk.): Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999. Teleki László Alapítvány. Budapest. 2000. 479. p.
33. A KMKSZ választmányának állásfoglalása a kárpátaljai magyarság autonóm jogaival kapcsolatosan. Szolyva, 1990. november 24.
34. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség programja (1993). In: Dupka György (szerk.): A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. pp. 29–43.

35. Bayerné Sipos Mónika (2011): Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. In: Kupa László (szerk.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Virágmandula Kft. Pécs. 198. p.

Felhasznált irodalom

- A KMKSZ választmányának állásfoglalása a kárpátaljai magyarság autonóm jogaival kapcsolatban. Szolyva, 1990. november 24.
- A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség programja (1993). In: Dupka György (szerk.): A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. pp. 29–43.
- A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Alapítólevele. In: Bárdi Nándor és Éger György (szerk.): Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999. Teleki László Alapítvány. Budapest. 2000. 479. p.
- Balla Gyula–Dupka György et al. (1994): Nézz töretlen homlokomra: a Forrás Stúdió versantológiája Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. 246. p.
- Balla D. Károly (2000): A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék vallomások 1988–2000. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest. 155. old.
- Balla László (1998): A Forrás-ügy műhelytitkaiból. Hatodik Síp. 1998/2. szám. pp. 5–7.
- Balla László (2002): Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz szó. Visszaemlékezések, 1947–1987. PoliPrint Kiadó. Ungvár. 219. p.
- Balla László (2002): Szegény ember vízzel főz. Életem: Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések: 1947–1987. Együtt 2002/3. szám. pp. 34–52.
- Bayerné Sipos Mónika (2011): Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. In: Kupa László (szerk.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Virágmandula Kft. Pécs. pp. 194–203.
- Dupka György (2000): Kárpátalja magyarsága. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Budapest. 214. p.
- Dupka György (2002): Magyar polgárjogi aktivista mozgalom a kollektív jogokért. Együtt. 2002/1. szám. 38–44. old.
- Elek Tibor (1999): Mi volt a Forrás a kárpátaljai magyar irodalomban? Kortárs, 1999/11. szám. 103. p. <http://www.kortaronline.hu/9911/elek.htm>
- Eperjesi Penckőfer János (2003): Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló Kiadó. Budapest. 326. p.
- Fodó Sándor (1998): A Forrás: a KMKSZ előképe. Kárpátaljai Minerva, II. kötet/1–2. füzet. Budapest–Beregszász. pp. 52–56.
- Gajdos Béla–Sziójártó Sándorné (1973): Kit is szolgáltak a magyar burzsoá nacionalisták? Kárpáti Igaz Szó. 1973. október 10.
- M. Takács Lajos (1998): Ők nem lettek janicsárrá. Kárpátaljai Minerva. II. kötet/1–2. Füzet, Budapest–Beregszász, 1998. pp. 165–167.
- Rotman Miklós (1973): Mérges füvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. Kárpáti Igaz Szó. Június 20.
- Sipos Mónika (2010): Migrational process in Subcarpathia's int he communist era. In: Kupa László (szerk.): Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben. PTE – Bookmaster Kft. Pécs. pp. 68–76.
- Temető Krisztina (2010): Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában. In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.): Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest. pp. 40–67.
- Tóth István (1992): Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. Regio Kisebbségtudományi Szemle. 1991/2. szám. pp. 130–147.